
JACOB VAN ARTEVELDE

"Het schrijven van zijn levensverhaal is als het pogen de hand te leggen op een fantoom...". Zo ongeveer startte Hans Van Werveke in 1963 de biografie van Jacob Van Artevelde. Het is niet de bedoeling deze biografie zomaar klakkeloos over te nemen, laat staan een poging te wagen ze te verbeteren. Een figuur zoals Jacob Van Artevelde mag echter in een heemkundig tijdschrift zoals "Ghendtsche Tydinghen" beslist niet onbesproken blijven. Daarom dit artikel. Het richt zich in het bijzonder tot jongere lezers wiens interesse voor de vaderlandse geschiedenis wel eens mag aangewakkerd worden in een tijd dat geschiedenis op de schoolbanken meer en meer ver-

waarloosd wordt. Wellicht zijn er ook vele anderen die niet meer precies weten waarom men Gent met trots de Arteveldestad noemt. Van Artevelde was niet alleen een Gents figuur. Hij was de eerste streekfiguur die de lading van de latere Belgische wapenspreuk "Eendracht maakt Macht" heeft proberen gestalte te geven. Hij heeft als het ware de pap in de mond van de latere Bourgondische vorsten gegeven die onze streken hebben proberen verenigen als tegengewicht voor Frankrijk, Engeland en het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie. In dat opzicht betekent hij méér dan alleen maar een plaatselijk of nationaal figuur. Hij is een mijlpaal in de Vlaamse, Brabantse, Waalse, Nederlandse, Franse én Engelse geschiedenis. De betekenis van zijn leven is grensoverschrijdend, in hedendaagse termen eigenlijk Europees! Het geboortjaar van Jacob is slechts bij benadering te bepalen aan de hand van de geboortejaren van zijn kinderen. Van Werveke gist dat hij het levenslicht zag tussen 1290 en 1295. Voor hij op het politiek toneel tevoorschijn trad is zijn leven in duisternis gehuld. Het oudste geschreven spoor omtrent zijn leven dateert uit de stadsrekeningen van 1326-1327, het jaar dat hij schepen was. Het is niet bepaald onder sympathieke omstandigheden dat hij daarin ter sprake komt. De Gentse wevers, die sedert 1320 van het bestuur van de Stad waren uitgesloten, hadden gesympathiseerd met de opstandelingen van Zannekin tijdens de Opstand van de vrije boeren in Kust-Vlaanderen (1323-1328) en waren daarom door de magistraat van Gent, die aan de Vlaamse graaf Lodewijk van Nevers trouw was gebleven, financieel gestraft. Vanaf 11 maart 1326 moesten zij wekelijks een belasting aan de Stad betalen. Eén van de ontvangers van die gehate belasting was niemand minder dan Jacob Van Artevelde. Hij moet vrijwel zeker een rijk man geweest zijn want van een ambachtelijk beroep dat hij zou hebben uitgeoefend is in geen enkel archivalisch dokument iets terug te vinden. Het meest waarschijnlijke is dat hij een soort makelaar in goederen is geweest. Met die wetenschap in veronderstelling hoeft het dan ook niet te verwonderen dat hij het als diplomaat nogal goed kon uitleggen. In de praktijk zien we inderdaad dat hij regelmatig, in naam van de Stad, als tussenhandelaar geschenken mocht leveren aan bepaalde personen zoals bijvoorbeeld ter gelegenheid van het huwelijk van iemand uit het voorname Gentse geslacht Van Vaernewyck: "...item Ja. Van Artevelde van ene vergulde coppe, eene zelve trepiere, ende ene scale der up, met eene scedele... Van Vaernewyck doe hi huwede (stadsrekeningen 1335-36 f° 10) (1). De functie van makelaar werd in die tijd omschreven als "zaemcoper", te interpreteren als een persoon die voor een potentiële koper een potentiële verkoper zoekt, of andersom, teneinde "samen" met de koper of verkoper in kwestie een koop tot stand te brengen. De meest aangewezen personen die voor het verwezenlijken van een "samenkoop" in aanmerking kwamen waren vanzelfsprekend de hosteliers, die zeer goed de handelaars van hun eigen stad kenden. Zij fungeerden als het ware

als primitieve "gouden telefoongids" om zo vlug mogelijk aan hun vreemde, pas aangekomen gasten-handelaars, de gepaste adressen van mogelijke kopers of verkopers door te geven in ruil voor een percentje. Dat Van Werveke er zich over verbaast dat Jacob Van Artevelde niet in de lijst van hosteliërs voorkomt en daarom volgens hem geen makelaar kan geweest zijn verwondert mij enigszins. Niet àlle hosteliërs hoeven immers makelaar te zijn geweest en niet àlle makelaars hoeven het beroep van hosteliër te hebben uitgeoefend. Bovendien zijn de inschrijvingsboeken van de nieuwe zaemcopers uit die tijd niet bewaard gebleven. Blijkbaar durfde zelfs iedereen wel eens makelaartje spelen gezien een voorgebod uit 1350 dat de zaemcoperie aan wevers verbood: "... dat negheen wever andre neringhe en doe dan weven, ende dat hij hem niet en onderwinde van makelaerdien no met zaemcoporien..." (2).

En dan plots opende het politieke gordijn zich voor Jacob om zich voor zijn vaderland Vlaanderen verdienstelijk te maken. Hij ontpopte zich tot een uiterst bekwaam en moedig onder-"handelaar" die zelfs de Fransen respekt afdwong. Nooit tevoren in de geschiedenis kwam een gewone burger zo hoog in aanzien, alhoewel de adel hem om dat aanzien natuurlijk benijdde. Dié edelen die er echter wel bij vaarden duldden hem en profiteerden mee van zijn beleid. Iedereen zou hem weldra "de Wijze Man van Gent" gaan noemen.

De aanleiding tot de daden van Van Artevelde was eigenlijk het jaar 1328 toen het zaad geplant werd om twee van elkaar verschillende partijen grondig misnoegd te maken. Vooreerst was er de partij van de koning van Engeland Edward III. Op 1 februari 1328 stierf namelijk in Frankrijk de rechte mannelijke lijn van de Capetingen uit met de dood van Karel IV de Schone. Filips VI van Valois volgde hem op als koning van Frankrijk alhoewel Edward III, als oudste zoon van Isabella van Frankrijk, ook de Franse troon had kunnen erven. De tweede partij was de Vlaamse "burger- en volkspartij". Op 23 augustus 1328 had Filips VI, samen met Lodewijk van Nevers, de Vlaamse boereninfanterie verpletterd die zich op de Kasselberg had verschanst. De hierop volgende repressie was hard. De goederen van alle opstandige boeren werden verbeurd verklaard. De haat tegen Frankrijk nestelde zich diep. De Opstand van de vrije boeren in Kust-Vlaanderen was onderdrukt.

Filips VI van Valois deed in 1336 het zaad der misnoegdheid, dat al lang te weken lag, ontkiemen voor de eerste partij, de koning van Engeland. Filips zocht toen namelijk toenadering tot de Schotten, die met de Engelsen in oorlog waren. Edward III vatte dit op als een vijandige daad. Bovendien plunderden de Fransen af en toe de Engelse zuidkust en verklaarde Filips VI Edward III vervallen van zijn Franse lenen. Edward's antwoord was keihard. Hij wou de Fransgezinde Lodewijk van Nevers treffen door de Engelse wol-

uitvoer naar Vlaanderen te verbieden (12 augustus 1336) en daarmee een opstand uitlokken bij de reeds sterk anti-Fransgezinde "burger- en volkspartij" in Vlaanderen. Tweedracht maakt immer onmacht: "... en omme dies wille dat de grave Lodewyk van Vlaenderen hilt de partie van de coninc Philips van Valoys, daer omme en wilden de Ingelsche in Vlaenderen sende noch vercope eenighe wolle, mits welke de wevers (die in 1328 aan de zijde van de verslagen boeren stonden) en de volders van Vlaenderen ghingen om Gode van armoedde..." (3). De gevolgen waren een ware ramp. De eerste misnoegde partij had met opzet het zaad der onvrede in de tweede misnoegde partij doen ontkiemen. Vlaenderen zat in de tang. Aan de ene kant was het juridisch gezien gehoorzaamheid verschuldigd aan de Franse koning en aan de andere kant moest het de vriend van Engeland zien te blijven om nog te kunnen overleven. In de stadsrekeningen staat het bewijs: massale steunverlening aan alle volders en alle kleine neringen om "bouf" (van behoefte) te kunnen betalen zoals men het zo sappig in het Middelnederlands zei. Noteer dat alleen de wollewevers geen steun kregen, want zij waren sedert 1320 gedegradeerd tot tweederangsburgers. Voor de gelegenheid zien we in die stadsrekeningen een interessant overzicht van de ligging van de 19 Gentse volderswijken evenals de 5 lakenambachten en de 59 kleine neringen van dat ogenblik (de haastige lezer kan dit gerust overslaan en later met wat meer aandacht bekijken):

a) Volders:

1. wike van der ouderborgh (Patershol)
2. wike van buterscaepbrugghen (Sluizeken en Sleepstraat)
3. wike van den houcke over de maerct (tussen Vrijdagmarkt en Ottogracht)
4. wike van over de gracht (over de Ottogracht tot aan de Leie)
5. wike an den houtbriel (de Waterwijk of Nieuwpoortwijk)
6. wike in den quaetdam (Kwaadham)
7. wike ter crommen S (over de Nieuwbrug)
8. wike up den reep (Reep)
9. wike up den dam (Brabantdam en Lange Violettestraat)
10. wike in den hudevetershouc (Grote Huidevettershoek)
11. wike van de nedernieuwstraten (laagste deel van Sint-Pietersnieuwstraat)
12. wike van de overnieuwstraten (verste en hoogste deel van Sint-Pietersnieuwstraat)
13. wike van de overnedercoutren (links en rechts van de huidige Sint-Kwintenberg)
14. wike van de nedernedercoutren (links van de huidige Nederkouter)
15. wike bachten freremineren (linkeroever van de Leie van aan de Ketelvaart tot aan de stadswal)

16. wike van butercupen (rechteroever van de Leie van aan de Houtlei tot aan de Bijloke)
17. wike van onderberghen (Overleie tussen Houtlei en Leie)
18. wike in de veltstrate (Veldstraat)
19. wike van tusschen brucghen (Korenlei en Graslei)

b) Lakenambachten:

1. sterres (volgens Indogermaanse wortel ster- = "vast"; waarschijnlijk stijvers of sterkers van gevold laken)
2. huutslaghers (waarschijnlijk diegenen die het gesteven sterkpap-natte laken moesten uitslaan. Door slaan werden de grofste kreukels verwijderd)
3. strikers (strijkers van gevold laken)
4. ghereeders (waarschijnlijk diegenen die het gevolve laken opvouwden en klaarmaakten voor verhandeling)
5. vouders (waarschijnlijk sjouwers die het laken op de rug verplaatsten en op wagens laadden; van het Franse voûter, zich de rug krommen)

c) Kleine neringen:

1. bruwers (brouwers)
2. kersemakers (kaarsenmakers)
3. grauwerkers (een soort bontwerkers)
4. ouden cledercoopers (opkopers tweedehandskledij)
5. blawers (blauwververs)
6. hudeveters (een soort leerlooiers)
7. cupers (kuipers)
8. smede (smeden)
9. scipliede (schippers)
10. backers (bakkers)
11. mercheriers (meerseniërs of marskramers van de Vrijdagmarkt en de Korenmarkt, naar het Franse mercerie, mercier, uit het Latijnse merx voor koopwaar. Bijnaam: handelaars van alles, makers van niets)
12. machelins (denk aan machelinstrate (4), vandaag Mageleinstraat; vergelijk met het Franse mâchures du drap ou de velours: door plaatselijke persing van wafelfiguren bekwam men op laken en fluweel effecten; de persing gebeurde waarschijnlijk met een relatief klein persijzer waarin de figuren waren uitgewerkt zodat korte opeenvolgende bewegingen noodzakelijk waren om een volledig laken te bewerken; de â in mâchures duidt op een weggelaten "s" zodat we hypothetisch van maschures (gekneusde plekken) in het Frans of maschen (wafelvormige maasplekken) in het Nederlands kunnen spreken. Plek en maas, twee woorden die allebei in het Latijn macula betekenen, heetten allebei in het Middelnederlands trouwens "masche, maschel of mascher" (5). Een hypothetisch woord "maasplek" is dan

ook niet ver gezocht. Analooq met de Gentse woorden "moezelen" (aardappelen kneuzen) en "mijzelen" (groenten, brood of vruchten kneuzen) kunnen we het werkwoord "maschelen" veronderstellen voor het met de hand "wafelen" van laken of fluweel. De mogelijkheid bestaat dat het wafelen van gesterkpapt laken een versterking van minderwaardige kwaliteit inhield te oordelen naar de stof "maghaaijen", in het Nederduits "macheier", een minderwaardige soort wollen stof (6). Overigens gaat het Duitse woord "machen" terug op het Griekse "massein" voor kneden, strijken, persen en afbeelden (7). Een ma(s)chelin(ck) of een ma(s)chur(e)lin(ck) is bijgevolg een kneuzer of pletter van gewafelde effecten op fluweel en laken; verbeterde vormen van Mageleinstraat zijn maeseleynstrate en uit metathese van mâchurlin of mascher volgt mergeleyn, margeleyn. Sla ter controle gewoon het telefoonboek van Gent eens open en bekijk de familienamen Majelijne, Magelinck, Mechelynck. Denk ook aan het museum Merghelynck te Ieper dat genoemd is naar een vermogende familie van lakenhandelaren. Vergelijk verder met de familienamen Mangeleer en Mangelinck: een mangel is een toestel met tegen elkaar draaiende cilinders om stoffen daartussen glad te maken of uit te persen. Vergelijk met het gelijkaardig perstoestel kalender. De Kalandeburg en de Mageleinstraat die in elkaars nabijheid liggen hebben ongetwijfeld met het persen en kneuzen van textiel te maken.

13. porpointmakers (van het Franse pourpoint = wambuis)
14. verwers (ververs)
15. cnapen van de wynmeters en seggers (wijnmeters en wijnzeggers werden als knapen van taverniers beschouwd, zoiets als kelderknappen en straatleurders)
16. casestickers (kaasstekers: met een holle steker nam de kaashandelaar monsters uit het diepste van de kaas om hem te proeven)
17. scepemackers (scheepsbouwers)
18. viltmakers
19. zaemcopers (makelaars zoals mogelijk Jacob Van Artevelde)
20. ticheldeckers (tegeldekkers)
21. lamerinwerkers (lammerbontwerkers)
22. visschers
23. vleschouwers (beenhouwers)
24. sceppers (kleermakers)
25. curdewaniers (leerbewerkers: naar leer van Cordoba)
26. coyenrescoemakers (schoenmakers van rundsleer)
27. wapenmakers
28. vleschouwers ten brabantbruggen (beenhouwers aan het huidige Laurentplein)
29. lakenverwers (lakenververs)
30. temmerliede (timmerlieden)

31. metse (metsers)
32. fruteniers (fruitverkopers)
33. houden scoemakers (oplappers van oude schoenen)
34. muelneren (molenaars)
35. witledertauwers (een soort leerlooiers)
36. waghmakers
37. wulslagers (van wol slaan: wol met hoedenmakersboog tot vilt verwerken)
38. tikwevers (tijkwevers: tijk is een grove, damastachtige, stofdichte stof voor bijvoorbeeld beddezakken)
39. erdinrepmakers (aarden pottenmakers)
40. oudergrauwerkers (waarschijnlijk de oorspronkelijke vetleveranciers van de leerlooiers of huidevetters. Grauw is namelijk kaan dat overblijft na het uitbraden van dierlijk vet)
41. linnewerkers (bewerkers van lijnwaad of vlas)
42. scrinemakers (schrijnwerkers)
43. stroedeckers (strodekkers)
44. zwartenledertauwers (een soort leerlooiers)
45. plaesteneren (pleisteraars)
46. baerdmakers (kappers)
47. tapytwevers
48. zagheren (houtzagers)
49. linemakers (lijndraaiers of touwslagers)
50. drayeren (houtdraaiers)
51. riemakers (riemmakers)
52. blawerie cnapen (de sjouwers van de blauwververs)
53. crudeneren (kruideniers)
54. houtbrekers (houtklievers)
55. goudsmede (goudsmeden)
56. wyncroeders (de sjouwers van wijnvaten)
57. lakenblekers
58. lochtin lieden (hoveniers of moestuinbewerkers)
59. tennepot makers (tinnenpotmakers)

Deze gigantische lijst van behoeftige ambachtslieden, die nog niet eens melding maakt van de 32 weverswijken, laat er geen twijfel over bestaan dat iemand iets moest proberen om de hongersnood aan de bron aan te pakken. Op 6 juni 1337, tijdens een parlement te Brugge, had de Vlaamse graaf Zeger de Kortrijkzaan in hechtenis laten nemen teneinde elke anglofiele beweging in Vlaanderen in de kiem te smoren. Zeger was er namelijk open voor uitgekomen dat hij toenadering tot Engeland voorstond. Uit de stadsrekeningen blijkt met welke wanhopige hardnekkigheid Gentse delegaties, bestaande uit schepenen en klerken, vrijwel wekelijks de graaf en zelfs de

koning van Frankrijk gingen smeken om de vrijlating van hun "oppermaerscale". Allemaal tevergeefs. Een paar maand later zond Engeland een konvooi schepen, beladen met 10.000 balen wol, naar Dordrecht, want uiteindelijk was het natuurlijk niet de bedoeling dat Engeland met zijn wol zou blijven zitten. Dordrecht werd voor de Engelsen de nieuw wolstapel om van daaruit met het niet-Fransgezinde Europa handel te kunnen drijven. De Engelsen vreesden echter dat het wolkonvooi door Vlaamse grafelijke troepen zou worden geroofd en besloten daarom het grafelijk garnizoen te Cadzand aan te vallen. Zij landden er op 9 november 1337 en wonnen zonder moeite dank zij hun beruchte boogschutters. Vanuit Cadzand controleerden de Engelsen nu de wolblokkade zonder moeite. In de loop van december 1337 probeerde de Gentenaars tevergeefs andere bondgenoten te vinden die net zoals Zeger de Kortrijkzaan voorstander waren van een toenadering tot Engeland. Teneinde raad besloten zij dan maar een grote volksvergadering te houden op het grote plein nabij de abdij van de Bijloke. Dat leert ons tenminste de kroniekschrijver Froissart (8). De meeting greep plaats op 28 december 1337. Daar beraadde men openbaar wat er aan de Gentenaars te doen stond om terug "vrijheid en nering" in Vlaanderen te brengen. Artevelde zou er voor gepleit hebben om Vlaanderen opnieuw van de macht te verzekeren opdat zij haar arbeid en rechten zelf tegen de willekeur van andere machthebbers zou kunnen beschermen. De te voeren politiek die hij aanraade was Vlaanderens neutraliteit uitroepen en die hardhandig doen respekteren. Hij zou hebben voorgesteld aan alle rijke poorters van de stad om aan de Stad grote sommen geld te lenen, waarmee dan te Dordrecht grote hoeveelheden wol zouden kunnen worden opgekocht. De stadsrekeningen tonen dat deze politiek reeds op 11 februari 1338 inderdaad in de praktijk is toegepast: "...item scep(ene) Jacob Masch en met hem Willem de Jonckere en Jan van Steenbeke, die voeren te Dordrecht ward, swondages naer st. Amandsdagh, omme daer wulle te ghecrigene ter stede bouf..." (9). Van Artevelde zou gezegd hebben er absoluut geen moeite mee te hebben trouw te blijven aan de Franse koning en de Vlaamse graaf. Maar... er waren nu ineens twee koningen van Frankrijk en om tussen die twee ruziemakers niet te moeten kiezen was neutraliteit dus aangewezen. En van zodra de Vlaamse graaf zijn Fransgezinde kaart zou keren en weer zoals bepaalde voorgangers zou kiezen voor de Vlaamse autonomie dan was hij welkom. Alleen op die manier kon ieder Gents of Vlaams initiatief in de legaliteit blijven, niet alleen wereldlijk maar ook geestelijk, want de invloed van de paus, op het zieleheil van het diep-christelijke Vlaanderen, die het land wegens ontrouw aan de koning van Frankrijk in de kerkelijke ban kon slaan, legde een zeer groot gewicht in de schaal van het dagelijkse leven. Het is dan ook niet abnormaal dat Van Artevelde op het Bijlokeplein de instemming met zijn plan van de meerderheid van de bevolking meekreeg. Eindelijk was er een

oplossing in zicht waarbij men juridisch sterk in zijn schoenen zou staan. Men kon zijn gedachten opnieuw ordenen. Op 3 januari 1338 stelde de magistraat vijf hoofdmannen aan: Jacob van Artevelde, Willem van Vaerne-wijc (lakenhandelaar), Gelnoot van Leus (lakenhandelaar), Willem van Huse (waarschijnlijk een welgestelde wever) en Pieter van den Hovene (onbekend beroep). Ik citeer de stadsrekeningen: "... Jacoppe van Artevelde van sinen costen van saterdaghes naer nieuwe dagh dat hi hoofman in de stede van Ghent ghemaect was tot alf-oost..." (10). Vanaf nu steunde het nieuwe regime van de Stad bovendien opnieuw op de vier groepen in de Gentse bevolking: poorters (rijke burgers en edellieden), kleine neringen, volders en wevers! Te Gent was er dus opnieuw eendracht. Nu moest er nog werk gemaakt worden van de eenmaking van de bondgenoten van Engeland uit onze omgeving. Reeds op 9 januari startten de onderhandelingen met de hertog van Brabant, de graaf van Henegouwen en de hertog van Gelre. Het resultaat bleef niet uit. Een onderlinge overeenkomst werd al vlug bereikt en in maart arriveerden te Gent de eerste balen wol uit Dordrecht. Het einde van de crisis was in zicht. Men kon weer aan de slag. De koning van Frankrijk was met deze autonome ontwikkelingen uiteraard niet in zijn nopjes en besloot Gent haar ontrouw betaald te zetten. Zich baserend op het verdrag van Athis-sur-Orge (1305) beval hij de graaf van Vlaanderen Gent te verplichten haar wallen af te breken terwijl hij, opnieuw om tweedracht te zaaien, Brugge toestond haar wallen te versterken. Dit bevel viel op 10 maart. Kort daarop liet Lodewijk van Nevers de nobele grijsaard, Zeger de Kortrijkzaan, onthoofden te Rupelmonde op 23 maart 1338.

Een kreet van afschuw en wraak klonk bij het vernemen van het nieuws van de dood van "le plus preux (moedigste) chevalier de Flandre", zoals Frois-sart schreef. Jacob Van Artevelde zou de roep om wraak beantwoorden. Hij bleef echter wijs en leep en wachtte eerst een aanval af van een aantal Leliaerts die vanuit het kasteel van Biervliet, hun schuilplaats, naar Gent waren opgerukt om de Stad uit te dagen (...doe de riders waren voer de poert...). Hij sloeg de aanval af en nam de uitdaging gretig aan omdat een aangevallene zich volgens hem juridisch altijd mocht verdedigen. Het was trouwens niet het officiële Franse leger dat hem aanviel doch slechts een Fransgezind allegaartje. Op 24 maart trok hij met het Gentse leger naar Biervliet en overwon. De volgende stap na dit treffen bestond erin de bevolking van de schuilplaatsen van Fransgezinden aan de kant van Gent te krijgen opdat de Leliaerts vanzelf op de vlucht zouden slaan. Op 22 april was het verzamelen geblazen op de Kouter om het leger te schouwen: "... den trompennen die trompte ten Coutren swonsdages naer Quasimodo doe men daer herescouwinge dede..." "...sdonredages naer Quasimode (23 april 1338) so trocken doe de goede liede van de stede ute, trocken te Assenede ward, en also omme te Biervliet en te Brughe (waar de graaf gedwongen

werd zich aan te sluiten bij de Drie Leden van Vlaanderen, Brugge, Gent en Ieper), omme de goede liede van de lande eens te makenen t'eeren van minen heere van Vlaenderen (heel leep in naam van de graaf), ten payse, te vrieden en te neringhen van den landen (voor vrede, welvaart en werk)...". Ter gelegenheid van deze "vredesmissie" werden een aantal vergoedingen uitbetaald aan de deelnemers waardoor we een mooi beeld krijgen van de samenstelling van deze Gentse troepenbeweging die 16 dagen onderweg was:

- Schepenen: Pieter Zoetaerd
 - Clais van Berleghem
 - Huges van Lembeke
 - Philips van Audenaerde
 - Gillis de Tolnaere
 - Godevert van den Pitte
 - Jan Willade
 - Jan van der Stichelen
 - Jan de Voghet
- Hoodmannen: Jacob Van Artevelde (Sint-Jansparochie)
 - Willem van Vaernewyck (Sint-Niklaasparochie)
 - Gelnoot van Lens (Sint-Jacobsparochie)
 - Willem van Huse (Sint-Michielsparochie)
 - Pieter van den Hovene (Sint-Pietersparochie) (11)
- Deken van de ambachten: Jan Breetbaert (volders)
 - Willem Yoens (kleine neringen)
 - Heinric Goethals (wevers)
- Janne Utenhove, deken van de schutters
- Janne van Enghien, Lievine den Vliecsnider, Janne den Langen, vaandel-dragers
- heelmeesters Arnoul Utenbiesen en Segre
- 10 connestavelen (letterlijk paardestalmeeesters, uit het Latijn comes stabuli, bijgevolg bewakers of leiders van een afdeling ruiters, ook maarschalken genoemd)
- 90 schutters
- 47 targedragers (schilddraggers of schildknapen)
- 8 schutters en hun 8 knechten "die gheset waren ten groten boghen" (een groot schiettoestel)
- 100 witte kaproenen onder leiding van Boidin Wenemaer en Gossin Alyp (letterlijk de "witkapjes")
- de koning van de ribauden of moorkinderen met zijn 24 mannen (een ribaude was een kanon van klein kaliber, gemonteerd op een klein wagentje, en betekent eigenlijk een "aangestokene". De 24 "aanstekers" bedienden de tuigen; vergelijk met het Oudhoogduitse "riban", reiben of wrijven; weet dat men vuur kan "aansteken" door wrijving)

Op 28 april kwam daar nog een versterking bij van:

- 50 schutters
- 25 targedragers of schildknepen

Die versterking had waarschijnlijk te maken met de schermutseling te Biervliet die 1 dag duurde (mids enen dobbelen daghe soudeye dat sy strede te Biervliet) (12).

Zaterdag 9 mei 1338 kwam een deel van West-Vlaanderen aan de beurt. Van 13 juli tot 18 juli begaven de Gentenaars zich naar het Waasland en Deinze en op 19 juli overtuigden zij Aardenburg en het noordelijke deel van West-Vlaanderen. Duur van de laatste missie 16 dagen. Op 1 oktober 1338 volgde dan nog een elfdaagse missie naar Kortrijk, Ieper, Zomergem, het Brugse Vrije, Brugge en de Vier Ambachten. Niet alleen de bondgenoten van Gent maar ook gans Vlaanderen was nu onder Van Artevelde verenigd. Men ziet van hier dat de koning van Frankrijk zowat in zijn broek deed. Stel u eens voor dat die alliantie in een oorlog de zijde van Engeland zou kiezen. Vlaanderen te vriend houden en haar neutraliteit aanvaarden was dan ook de boodschap. Op zondag 27 december 1338 trok Boidin Utemeram, een Gents schepen, naar Parijs tot bij de koning van Frankrijk "metten goeden lieden van den lande" (lees een Vlaamse delegatie) om gratie te verkrijgen voor de nadelige financiële verbintenissen die Vlaanderen moest naleven ten opzichte van Frankrijk. De koning ging daar uit schrik uiteraard op in. Vlaanderen mocht zich nu niet tegen hem keren. Hij had het al moeilijk genoeg met Engeland. Daarom gaf hij kwijtschelding van:

- alle achterstallige belastingen
- alle nadelige financiële gevolgen van vroegere vredesverdragen

Op 18 maart 1339 trok Utemeram nog eens naar Parijs, met een Gentse en Brugse delegatie, om de beschuldigingen en kwaadsprekerijen van de Leliaerts, gericht aan het adres van de Vlamingen, te ontcrachten. De koning ontving hen vriendelijk en aanvaardde wijselijk de verontschuldigungen. Midden september 1339 begon Edward III echter weer ambetant te doen en belegerde Kamerijk. Voor alle veiligheid had Artevelde ondertussen een Vlaamse militie van ongeveer 60.000 man opgetrommeld om de Vlaamse neutraliteit te waarborgen en profiteerde van de wankelende toestand om de destijds in pand gegeven kasselrijen Dowaaï, Rijsel, Béthune evenals de kastelen te Kassel en te Kortrijk aan de koning van Frankrijk te proberen ontfutselen. Zolang de Fransen daar nog vertoefden kon Vlaanderen zich zagezegd niet veilig voelen voor een Franse overrompeling tegen de Vlaamse neutraliteit in. Op 21 oktoberr 1339 ging Artevelde met een delegatie naar Kortrijk "omme weder te gekrighene (terugkrijgen) de palen (oude grenzen) van Vlaenderen en omme de sententie (van Athis-sur-Orge) quite te hebben (ongedaan te maken)". Dit alles vroegen zij wijselijk ter ere van de graaf van Vlaanderen, zagezegd niet in eigen naam (13). Alleen tegen die prijs

wou Van Artevelde trouw blijven aan Filips van Valois. Zulk een stout plan lukte natuurlijk niet en er bleef Jacob dan ook niets anders over dan Edward III te gaan opzoeken. Per slot van rekening had de Engelse koning ondertussen de wolblokkade opgeheven en de wolstapel zelfs naar Brugge verplaatst. Aan wiens kant moest Artevelde nu staan? Aan de kant van Frankrijk die altijd getracht heeft Vlaanderen klein te krijgen of aan de kant van Engeland van wiens wol Vlaanderen moest leven? De tijd was gekomen om een keuze te maken en de neutraliteit op te geven. Aan de zijde van Engeland zou Vlaanderen veel sterker staan temeer omdat keizer Lodewijk van Beieren Edward had laten proclameren tot "keizerlijk stadhouder" (5 september 1338), met de opdracht de leenmannen van Lotharingen te verenigen in één grote coalitie die de westelijke grenzen van het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie moest herstellen. En vergeet het niet: die grens liep dwars door Gent onder de vorm van de loop van de Schelde langs de Reep! Artevelde's brein trad nog maar eens in werking om de wet aan zijn kant te houden. In 1336 hadden Vlaanderen, Brabant, Henegouwen, Holland en Zeeland elkaar wederzijdse militaire bijstand beloofd tegenover hun vijanden. Alleen de koning van Frankrijk (linkeroever van de Schelde) en de keizer van het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie (rechteroever van de Schelde) mochten niet bevochten worden. De oplossing lag dus voor de hand: maak van Edward III de koning van Frankrijk en iedereen kon vechten tegen Filips van Valois! Op 3 december 1339 bekrachtigden de geallieerden nog eens hun onderlinge bijstand en kozen openlijk partij voor de koning van Engeland. Schepen Symoen van Meerlebeke, Maes van Vaernewyck en Jan Utenhove gingen Edward ter verwelkoming naar Sluis tegemoet, de zondag na Sint-Jansdag (2 januari 1340). Op 26 januari 1340 deed Edward III zijn Blijde Intrede te Gent, als koning van Frankrijk, begeleid door de koninklijke familie en de hertogen van Brabant en Gelre. Op de Vrijdagmarkt liet hij zich nog dezelfde dag door de grote steden als nieuwe Franse koning huldigen en bezwoer het handhaven van hun privileges (dit betekent wel dat het platteland in de kou bleef staan). Voor de gelegenheid had de Vrijdagmarkt een schoonmaakbeurt gekregen: "...van d'Friendagh marck scone te makene up den tyt dat de coninc van Inghelant zwoer...". Edward III verbond er zich toe Vlaanderen en Brabant te beschermen tegen iedere agressie van Filips van Valois. Hij verbleef te Gent van 26 januari tot 20 februari 1340. Zo komt het dat hier te Gent, in maart 1340, John of Gaunt of Jan van Gent, de hertog van Lancaster, geboren werd (Deze man zal later een zoon krijgen die nog koning van Engeland wordt onder de naam Henri IV). Het beleg van Doornik stond voor de deur. Doornik overmeesteren was zowat een symbool voor de Vlamingen. Sinds Philips August van Frankrijk was deze stad een vooruitgeschoven post van de Franse monarchie op de Vlaamse grenzen geweest. Overigens was Doornik de zetel van het bisdom waar Brugge en

Gent onder ressorteerden. En het was precies dié bisschop die in naam van de Franse koning Vlaanderen's kerkelijke diensten kon schorsen (het interdict). Edward III vestigde op 23 juli 1340 zijn hoofdkwartier te Chin-lez-Tournay en vatte, samen met Van Artevelde en zijn andere bondgenoten, het beleg aan. De 30ste juli was de stad volledig omsingeld. De Gentenaars zouden er 77 dagen aan besteden. We kennen ongeveer de samenstelling van het Gentse leger (14):

- Jan Utenhove, deken van de schutters
- 65 schutters
- 31 schildknappen
- Janne den Langhen, vaandeldrager
- 1 heelmester
- 7 maarschalken
- 8 schepen die langs de Schelde meegevaren waren
- maarschalk Jan Roche en 9 gezellen om de grote boog te bedienen
- hun 10 garsoenen (wapenknechten)
- Jacob de Mets en 3 schutters van de springaal (oorlogswerktuig, ingericht als een van wielen voorziene zware voetboog)
- 3 wapenknechten van de schutters van de springaal
- 4 knappen die waarschijnlijk met een touw over de rug "pijnden" om de springaal te verplaatsen (in totaal 7 dagen)
- 20 schutters die het bisschoppelijk kasteel van Helchin bezet hielden (Ellekyn)
- 4 wapenknechten die "t'Ellekyn" lagen
- Goessine Alipe, leider van de witte kaproenen
- 100 witte kaproenen
- 5139 serjanten (militaire dienaren) uit alle neringen (1502 wevers, 1200 volders, 2139 kleine neringen, de rest zonder nering zijnde; daarvoor baseer ik mij op de stadsrekeningen van 1326-27 waar geschreven staat: Jacobs Ruggestals cnapen, deken van deghenen die van ghenen ambachte syn)

Na een uitzichtloos beleg kwamen de gezanten van de beide koningen op 25 september 1340 in de kapel van Eplechin samen en na drie dagen onderhandelen bereikten ze een wapenstilstand die pas op 24 juni 1341 zou aflopen. Uiteindelijk zou dit bestand nog driemaal verlengd worden waardoor het in de praktijk pas op 24 juni 1342 afliep. Van Artevelde was er niet in geslaagd Waals-Vlaanderen terug te krijgen, toch bevatte het verdrag twee clausules die voor zijn zaak een grote winst betekenden. Punt 1 bepaalde dat de toegang tot Vlaanderen verboden was aan alle inwijkelingen, die zijn regime vijandig gezind waren. Punt 2 was misschien nog belangrijker. Philips van Valois deed afstand van het recht om rebellerende Vlamingen te excommuniceren en het interdict op het land te leggen. In januari 1343 kwam voor-

Romantische voorstelling anno 1893 uit "De Eeuw der Artevelden" van Leo Vanderkindere.

lopig een eind aan de krijgsverrichtingen van de Honderdjarige Oorlog en Van Artevelde kon even ademen.

Van zodra de krijgsverrichtingen in Vlaanderen voorbij waren begonnen de interne twisten echter opnieuw. Naarmate de tijd verstreek kregen de tegenstanders van Van Artevelde, vooral die op het platteland, meer en meer de indruk dat nog verder aanleunen bij Engeland eigenlijk niet zo noodzakelijk was. De haatgevoelens tegen de Vlaamse graaf begonnen weer wat te luwen en deze maakte daar handig gebruik van om hen een en ander te beloven, tegen de privileges van de grote steden in. Van augustus tot december 1342 verbleef Lodewijk van Nevers inderdaad weer in Vlaanderen. Het is waarschijnlijk niet toevallig dat rond zijn naam de tegenstand tegen Van Artevelde begon. Vooral de kleine steden en de stiekeme plattelandswevers, die het slachtoffer waren van Artevelde's politiek, die het monopolie van de lakennijverheid voorbehield aan de grote steden, begonnen hem uit te dagen. Op 2 december 1342 reeds zag hij zich verplicht het Gentse wolprivilege nog eens in de Gentse omgeving ter plaatse te doen herhalen op straffe van "brandstichting". Een Gentse afvaardiging ging daarvoor de Bruggelingen ter hulp roepen om samen met hen de ronde te doen in de vijf-mijlenzone rond Gent "daer men gheen wullewerk werken en mach". In de praktijk traden de agenten van Artevelde steeds hardhandiger en dictatoriaal op en zijn tegenstanders verweten hem op de lange duur misbruik van macht. Zijn repressie is evenwel te begrijpen want moest hij zijn bondgenoten nu in de steek hebben gelaten dan zou hij bij een herstel van de macht van de graaf zelf geen macht meer bezeten hebben en zeker worden overgeleverd aan willekeur en wraakacties. Hij was dus zedelijk verplicht kost wat kost zijn partij aan zijn kant te houden door de teugels strak aan te trekken. Jan van Steenbeke, die waarschijnlijk persoonlijk voordeel wou halen uit de weer opkomende grafelijke macht, was de eerste die zich openlijk tegen de ruwe politiek van Jacob begon te keren. Van Steenbeke was destijds nog deken van de wevers geweest, alhoewel hij een welgesteld burger was, teneinde politiek aanzien te verwerven. Hij was misschien wel een "Streber". Mogelijk is hij in een persoonlijk konflikt met Van Artevelde verzeild geraakt tijdens zijn ambtsperiode als ontvanger van de stadsgelden (periode 1342-1343). Wij weten immers dat de koning van Engeland zijn financiële beloftes, i.v.m. het beleg van Doornik, aan Gent niet volledig heeft kunnen nakomen en de kans bestaat erin dat Van Steenbeke Van Artevelde voor het financieel onheil verantwoordelijk stelde. Geen enkele kroniekschrijver kan ons daar echter duidelijkheid over geven. Was Van Artevelde de slechte of Van Steenbeke? We moeten het juiste antwoord schuldig blijven. Op een bepaald ogenblik ontstond er in ieder geval in het openbaar een heftige woordenwisseling tussen beiden waarop Van Steenbeke haastig de vlucht moest nemen in zijn huis. Jacob belegerde hem daar onmiddellijk. Intussen troepten de vrienden

van Van Steenbeke samen op de Vrijdagmarkt en trokken samen naar het stadhuis waar zij luidkeels te kennen gaven dat zij alleen hun "natuurlijke" vorst, Lodewijk van Nevers, als heer erkenden. Van een dictator zoals Jacob, met aanhangers in een speciale klederdracht, wilden zij niet weten. De schepenen maakten voorlopig een eind aan het konflikt door zowel Van Artevelde als Van Steenbeke te laten opsluiten. Jan in het Gravensteen en Jacob in het Geraard Duivelsteen. De vrienden van Jacob die heel goed aanvoelden dat het Artevelde-regime gevaar liep haastten zich naar Brugge om van daar hulp te krijgen. Op 8 januari 1343 stonden er al Brugse troepen voor de Gentse poorten.

Drie dagen later versterkte Ieper deze legermacht. Het militaire machtsvertoon van de twee andere grote steden kreeg het gewenste effect. De schepenen zwichtten in hun rechtspraak voor de druk van buitenuit en herstelden de macht van Van Artevelde door Jan Van Steenbeke en zijn vrienden uit te wijzen. Hun goederen werden in beslag genomen en de opbrengst werd in de stadskas gestort. De hoofdman regeerde nu weer over het graafschap gedurende iets meer dan twee jaar, nog altijd op basis van onderdrukking van schenders van de stedelijke privileges. En dan plots, op 2 mei 1345, keerde het tij weer in zijn nadeel. De lonen in de wolbranche waren voor de zoveelste keer een twistpunt tussen wevers en volders. De wevers, door Van Artevelde destijds weer in het stadsbestuur geholpen, aanvaardden weer eens de looneisen van de volders niet. Jan de Bake, deken van de volders, en Gerard Denijs, deken van de wevers, kwamen lijnrecht tegenover elkaar te staan. Op 2 mei verzamelden zij hun ambachtslieden op de Vrijdagmarkt om het geschil gewapenderhand uit te vechten. Honderden doden bleven roerloos achter na het treffen. Ook Jan de Bake kwam om. De wevers, in de numerieke meerderheid, wonnen bijna vanzelfsprekend op die fameuze "quaden maendach". De schepenen, die de politiek van Van Artevelde wensten voort te zetten, t.t.z. een stadsbestuur met vertegenwoordiging van alle 4 bevolkingsgroepen, sloten de volders na hun nederlaag niet uit van officiële functies. Maar men had gerekend buiten Gerard Denijs, de weversdeken, die op meer macht voor de wevers en zichzelf uit was. Hij had liever de volders uitgesloten tegen Jacob's politiek in. Die politiek kelderden had het meeste kans op slagen door Jacob gewoon uit de weg te ruimen. De dekmantel voor de nakende moord was waarschijnlijk het fiat dat Jacob had gegeven aan de Engelse koning om de Prince of Wales tot graaf van Vlaanderen te laten uitroepen. Behalve Artevelde zelf was er geen enkele stad op die koninklijke vraag ingegaan, wat helemaal niet abnormaal was voor die tijd. Een land zonder "natuurlijke" vorst was al te republikeins. Daar durfde men toen gewoon niet aan denken, ook al was men soms heel kwaad op zijn "natuurlijke" vorst. Gerard zal het dus niet moeilijk hebben gehad het volk onder die dekmantel op te ruien. Naar het schijnt zouden de manifestanten, die op de dag

van de moord samentroepen voor het huis van de hoofdman, hem zelfs verweten hebben Vlaams geld naar Engeland door te sluizen. Kortom, hij kwam ineens in een slecht daglicht te staan. Kwaadsprekerij kan dan ook gemakkelijk worden vermoed. En doodslag pleegde men wel voor minder in die tijd. Van Werveke heeft berekend dat in de tweede helft van de 14de eeuw in totaal 806 Gentenaars werden vermoord of aangerand door tegenstanders, dat is gemiddeld 16 man per jaar. In 1358 bekwam hij zelfs een gemiddelde van 42 man per jaar.

De moord op Van Artevelde is op zichzelf dan ook niet zo gewichtig. Hij kon net zo goed vroeger of later aan zijn eind zijn gekomen. Veel hing er van af wie op het gepaste moment de menigte achter zich kon scharen, al dan niet met halve waarheden of leugens. Tijdens volkstoelopen gaat het meestal toch niet om de waarheid, alleen maar om wat het volk op dat momen WIL geloven. Niemand kent echter de ware reden voor de moord met zekerheid. Ik sluit mij dus aan bij de mening van Van Werveke door voorzichtig alleen maar de feiten van de doodslag van 17 juli 1345 op een rijtje te zetten. Ik citeer hem: "Toen Van Artevelde thuisgekomen was, verzamelde zich een vijandige volksmenigte. Het volk groepte samen om het huis aan de Kalandeborg. Onder de menigte stonden de wevers van de Sint-Pietersparochie vooraan. Toen zij begonnen het huis aan te vallen, probeerde Van Artevelde langs de Paddenhoek te ontsnappen, doch hij werd gegrepen en gedood".

Mochten er lezers zijn die twifelen over de juiste datum van de moord dan kan ik hen zekerheid geven. Uittreksels uit een zielenmisboek van de Bijloke tonen ons dat Margaretha Van Artevelde, zuster van de hoofdman, aan de abdijkerk een jaargeld gaf voor het lezen van jaargetijden of zielemissen voor haar ouders, Jacob en haarzelf. Een jaargetijde is in regel een jaarlijkse mis die opgedragen wordt aan een overledene precies op de dag van zijn overlijden. Welnu, de mis moest opgedragen worden op 17 juli. Twijfel is dus overbodig. Laat u vooral niet vangen door de gedenkplaat op de Kalandeborg waar de V.T.B. is gevestigd. Daarop staat te lezen: "ICI PERIT VICTIME D'UNE FACTION LE XXIV JUILLET MCCCXXXV JACQUES VAN ARTEVELDE QUI ELEVA LES COMMUNES DE FLANDRE A UNE HAUTE PROSPERITE".

En mocht er iemand twifelen of Jacob werkelijk op de Kalandeborg heeft gewoond dan moet hij maar eens luisteren naar de akten en kontrakten van de Keure anno 1390-91, f°22: "...een huus met allen den ghelaghen (zoals het daar ligt, in de toestand waarin het zich bevindt), staende up den Calanderberch, daer wijlen in woonde Jacop van Artevelde, metter ghekelsiedder plaetsen (gekasseide binnenplaats) ende metten stalle achter uitcommende in den Paddenhouc... de stal ...(ghe)staen up eene weegh (weg)". Het is niet uitgesloten dat zijn gekasseide binnenkoer een soort beluik was met kleine huisjes die hij verhuurde aan arme lieden. Het wezenboek van 1356-57 laat

dit vermoeden: "...de love upten Calanderbergh, die wilen Jacob van Artevelde dede maken, met allen den huusinghen der up staende van bachten tote voeren..." (15). Het Middelnederlandse woord "love" vinden we ook terug in het Oudhoogduitse "louba" dat "schutdak" of "met loof bedekte hut" en later "overdekte halle" betekende. Het woord "love" kreeg ook de betekenis van een binnenplaats met overdekte gaanderij of galerij, al dan niet met zuilen en bogen. In het Duits betekent "Laube" vandaag nog veelbetekenend "tuinhuisje" (16). Belangrijker is het feit dat Frans De Potter tijdens zijn opzoekingen ook konstateerde dat men dikwijls met "love" één of meerdere gebouwen bedoelde "in eene poort of beluik, welker gevel niet aan de straat paalde" (17). Het idee van het volbouwen van binnenplaatsen met "tuinhuisjes" of beluikhuisjes is bovendien, later in de geschiedenis, in het bijzonder te Gent zeer veel toegepast geweest. Dat het huis op de Kalandeberg wel degelijk het sterfhuis van Jacob Van Artevelde was bevestigd volgende tekst: "...thuus staende up den Kalandeberech, daer Jacob, haerlieder vader, huut verstaerf, met den ghelaghen van voren tot achter in den Paddenhouc..." (18).

Gillis van Gavere werd tot hoofdman gekozen in de plaats van Jacob Van Artevelde. Ghelnoot van Lens, zijn trouwste vriend, werd afgezet en vervangen door Janne den Scoutete. Jan van Meesine verving Pieter van Coudenhove. Willem van Vaernewyck en Joos Apere bleven aan. Gerard Denijs nam de leiding van de stad op zich ('t beleet van den stede). Ondanks alles hield de alliantie met Engeland zich na de doodslag toch nog altijd staande, hetgeen er kan op wijzen dat het de wevers alleen maar om de macht te doen was geweest. Het volgende jaar, op 26 augustus 1346, sneuvelde Lodewijk van Nevers, de "natuurlijke" vorst van Vlaanderen, onder Franse vlag te Crécy in het departement van de Somme. Zijn opvolger, Lodewijk van Male, zou pas in 1359 tot de jaren van verstand komen en vanaf dan een evenwichtspolitiek beginnen voeren. Hij zette echter aanvankelijk de Fransgezinde politiek van zijn voorganger voort.

De Gentse wevers, die na Jacob's dood eigenlijk een klasse-regering hadden ingesteld onder leiding van Gerard Denijs, werden door de aanhangers van Lodewijk van Male verpletterend verslagen op de "goede disendach" (13 januari 1349). Denijs schoot er zelf het leven bij in. Het was de wraak voor "quade maendach" (2 mei 1345). De Vrijdagmarkt werd nog maar eens tot een bloedbad herschapen. Hopen lijken werden minachtend in de Leie geworpen. De temperamentvolle Jacob Van Artevelde had zijn moordenaars geen symbolischer straf, de dood in naam van de "natuurlijke" vorst, kunnen toewensen. De grafelijke Fransgezinde macht was bovendien door de actie op goede dinsdag volledig hersteld en de Engelse alliantie met Vlaanderen kwam daarbij voorlopig tot een einde. Hadden Jacob's tegenstanders nu meer succes geboekt?

Ronald DE BUCK

BRONNEN

1. DE WINTER J., Jacques van Artevelde, Gent, 1845, p. 16.
2. VERWIJS-VERDAM, Middelnederlandsch Woordenboek, 's Gravenhage 1882-1952.
3. DE WINTER, 1845. p. 17.
4. FRIS V., De oude straatnamen van Gent, Gent, 1925, p. 126.
5. VERWIJS-VERDAM, 1882-1952.
6. Woordenboek der Nederlandse Taal.
7. DUDEN, Etymologie, Band 7, Mannheim, 1989.
8. VUYLSTEKE J., Uitleggingen tot de Gentsche stads- en baljuwsrekeningen, 1280-1315, Gent, 1906, p. 96.
9. DE WINTER, 1845. p. 37.
10. DE WINTER, 1845, p. 33.
11. DE RYCKER L., Het grondwettelijk bestuur van het oude Gent, Gent, 1880, p. 47.
12. DE WINTER, 1845, pp. 38-39.
13. DE WINTER, 1845, p. 46.
14. DE WINTER, 1845. pp. 58-59.
15. DE POTTER F., Gent van den oudsten tijd tot heden, Deel V, Gent, 1882-1901, pp. 110-111.
16. DUDEN, 1989.
17. DE POTTER, 1882-1901. Deel II, p. 574.
18. DE POTTER, 1882-1901. Deel V, p. 111.

BIBLIOGRAFIE

- VAN WERVEKE H., Jacob Van Artevelde, Den Haag, 1982.
 - KERVYN DE LETTENHOVE, ARTEVELDE (Jacques D') in BIOGRAPHIE NATIONALE, Tôme I, Bruxelles, 1866.
-